

RAIDŽIŲ KARAI

Lietuvių rašyboje (ne)vartojamos lotyniškos abėcėlės raidės

Jolanta Gelumbeckaitė

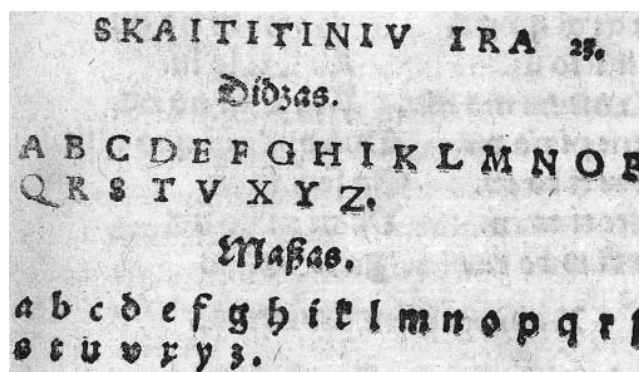
Lotynų abėcėlės pagrindu kurta lietuvių kalbos abėcėlė patyrė čekų, lenkų ir vokiečių abėcėlių įtaką. Kai viena kalba kuria abėcėlę kitos kalbos (pvz., lotynų) abėcėlės pagrindu, ji dažniausiai perima ir tuos ženklus, kurie žymi recipiento kalboje neegzistuojančius garsus. Tokie ženklai arba pritaikomi savos kalbos garsams žymėti, arba paliekami abėcėlėje kaip tuščios, „mirusios“ raidės. Kuriančioji abėcėlė kalba taip pat turi rasti būdą, kaip užrašyti specifinius garsus, kurie neatspindėti perimtoje abėcėlėje. Vienas iš būdų yra savos kalbos garsus žymėti dviejų ar daugiau raidžių junginiais. Senosios vokiečių aukštaičių kalbos dokumentuose nuo VIII a. afrikatos ir pučiamieji priebalsiai užrašomi dviejų ar trijų raidžių grupėmis. Kitas būdas yra pamatinės raidės papildyti įvairiais diakritiniais ženklais. Pagal tokį rašybos principą išlaikomos pamatinės lotyniškų raidžių formos, o diakritikais atspindimos fonetinės recipiento kalbos ypatybės. Čekų kalboje raidės su diakritiniais ženklais vietoj lotyniškų poligrafų veikiausiai pirmoji įvedė Jano Huso *Orthographia Bohemica* (1406)¹. Lenkų ortografija rėmėsi čekiška ir pildė savo raidyną grafiniais lenkų fonetikos atitikmenimis.

Martyno Mažvydo *Katekizme* (Karaliaučius: Johann Weinreich, 1547) pirmą kartą išspausdintas raidynas neįvardijamas kaip lietuviškas, jis yra universali lotyniško pagrindo majuskuliniu antikvos ir minuskuliniu švabacho šriftu išspausdinta abėcėlė, tapusi išėities pozicija tolesnei lietuvių abėcėlės raidai:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z
a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z

Į abėcėlę neįtrauktos paties Mažvydo tekstuose vartotos raidės ir diakritikai: a, e, ū [uo], ž [ž], ĩ, æ [ė], œ [ė], ć [č], ó, õ, ū, j, w. Pučiamieji garsai ir afrikatos dažniausiai čia žymimi iš dviejų arba trijų raidžių sudarytomis gra-

JOLANTA GELUMBECKAITĖ (g. 1970) – prof., habil. dr., kalbininkė, tekstologė, senosios lietuvių kalbos anotuoto teksto (sliekkas) iniciatorė, kultūros istorikė, Frankfurto prie Maino Goethe's universiteto Empirinės kalbotyros instituto jaunesnioji profesorė.

Il. 3. MŽK 1547, fol. A7r (VUB, sign.: RS LR 5650, URL: <http://www.mb.vu.lt/sk-kolekcijos> > <http://gluosnis.vu.lt/biblio/dperziura.pradzia?nr=32>)

femomis (vad. digrafai, trigrafai): [š] – <sch>, <ff>, <sf>; [ž] – <ʒ>, <ʒʒ>; [c] – <cʒ>, <tʒ>; [č] – <cʒ>, <fcʒ>, <tʒ>; [dz], [dž] – <dʒ>. Be abejo, Mažvydo lietuvių kalbos fonografija riboja Weinreicho spaustuvės spaudmenų inventorius. Taigi teko suktis su tuo, ką turėjo. Mažvydas lietuvių kalbai taikė lenkiškus ir čekiškus rašmenis. Nosinių balsių <a> ir <e> žymėjimą šakele (lot. *virgula*) perėmė iš Stanisława Zaborowskio *Orthographia seu modus recte scribendi & legendi* (Krokuva: Florian Ungler, 1514)². Kitų dviejų nosinių balsių *i* ir *u* XVI a. Mažosios Lietuvos spaudiniai grafiškai neskyrė, nes tokių ženklų dar neturėjo spaustuvės. Rankraštiniuose XVI a. tekstuose (1573 m. *Wolfenbüttelio postilėje* ir 1579–1590 m. Jono Bretkūno Biblijos vertime) nosiniai balsiai žymėti tašku po raide <◊>, <◊>, <◊>, <◊>. Visų keturių nosinių raidžių rašymą sunormino Augustas Schleicheris (1821–1868) 1856 m. gramatikoje *Handbuch der litauischen Sprache*, 1: *Litauische Grammatik* (Praha: J. G. Calve).

¹ Neil Bermel, „Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor: The Czech Orthography Wars“, in: *Language, Power and Social Process*, t. 17, ed. by Monica Heller, Richard J. Watts, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2007, p. 85.

² *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts: Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski, Jan Januszowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk, unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln, Wien: Böhlau, 1983. Zaborowski savo ruožtu lenkų ortografijai pritaikė čekišką Huso modelį.

Skirtingai nei kitų kalbų atveju, lietuvių rašybą iki XVII a. vidurio mėginta norminti ne teoriniais svarstymais apie ortografiją, bet praktiškai. Norminimo pradžia susijusi su vakarinio „prūsino“ rašomosios kalbos varianto apibendrinimu Mažajoje Lietuvoje pietvakarių aukštaičių tarmės, bažnytinės vyresnybės vadintos *die reinste Dialectus*, pagrindu. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius: Johann Reusner, 1653; *KIG* 1653)³ ir jos vokiško varianto *Compendium Litvanico-Germanicum* (*KIC* 1654) autorius Danielius Kleinas (1609–1666) šią tarmę rinkosi kaip *omnium optimam & commodiſſimam* (*KIG* 1653, p. A8v). Kleinas stengėsi pritaikyti lotyniškas, čekiškas, lenkiškas ir vokiškas raides lietuvių fonologinei sistemai ir suvienodinti iki tol pramaišiu vartojamus rašybos variantus. Kleino lietuvių kalbos abėcėlę sudaro 22 raidės ir jų variantai, iš viso 37 ženklai:

á a á a	m
b	n
c é cʒ	o
d	p
é e é ę	r
(f)	s ś fʒ
g	t
(h)	u ū
i y i	w
k	(x)
l ł	ʒ ʒ

Dažį raidžių Kleinas įvedė remdamasis Didžiosios Lietuvos – Mikalojaus Daukšos (1527/1538–1613) ir Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) – rašybos pavyzdžiu. Ženklus nosiniams balsiams <i> ir <u> žymėti jis taip pat susistemino pagal Didžiosios Lietuvos lietuviškų spaudinių tradiciją. Kleino abėcėlės inovacijos buvo raidė <é>, raidės <j> rašymas ir raidžių <u> ir <w> skyrimas pagal fonetinę atribuciją (o ne pagal fizinę raidės poziciją žodžio pradžioje, viduryje ar pabaigoje). Raidė

³ Vilniaus universiteto biblioteka, sign.: LR 484, URL: <http://www.mb.vu.lt/sk-kolekcijos>.

⁴ Priedas „Orthographia Polska“ išspausdintas Murzynowskio lenkiškame Evangelijos pagal Matą ir tais pačiais metais išėjusiame viso Naujojo Testamento leidime. „Dann wäre Murzynowskis Schreibung, die sich im Polnischen nicht durchgesetzt hat, im litauischen Zeichen é erhalten“ (Tamara Buch, *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Smoczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1998 [1966], p. 116).

⁵ Žodį *spjauti* Kleinas taip pat rašo su <j>: „*spjowiau spui à spjāju / spjāju*“ (*KIG* 1653, p. 98). Raidės <j> rašymas po lūpinių vis dėlto nebuvo stabilizuotas iki XX a. aštunto dešimtmečio. Sekdamas Schleicherio gramatika, pagal kurią <j> vartotinas tik kaip priebalsis („Die bei den preußischen Litauern bisher übliche schreibung diser laute mit j verstößt gegen die analogie und führt zu falscher außsprache“, 1856, p. 21), Jonas Jablonskis sunormino <j> rašymą tik „pradžioje žodžio prieš balsę arba viduryje tarp balsių“ (Jonas Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, sudarė Jonas Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957 [1901], p. 66). Kazimieras Būga kritikavo tokį reglamentavimą ir 1924 m. lietuvių kalbos žodyne įvedė <j> rašymą

<é> (kaip ir <á>) Kleinas perėmė veikiausiai iš Stanisława Murzynowskio *Orthographia Polska* (Karaliaučius: Alexander Aujezdski, 1551)⁴. Nors raidės <j> Kleinas į abėcėlę neįtraukė (<i> alografas neįėjo ir į kitų kalbų abėcėles), jis aiškiai apibūdino *i-consonans* vartojimą: „efferturque ut *jod* Latinorum“, „wie es die Lateiner gebrauchen“: *jūdas, tūjau, wejas, kraujas* (*KIG* 1653, p. 8; *KIC* 1654, p. 7)⁵. Raide <u> žymėjo tik balsį, o pusbalsiui [v] žymėti siūlė raidę <w>⁶. Pasak Kleino, lietuviai, skirtingai nei lotynai, nepripažįstą raidės <v>, o kur yra reikalas, vartoja <w>⁷, pvz.: *Adventas, Ewangelia, uiras, Dowidas*. Raidės <v> atsisakymą lėmė tai, kad švabacho (Vokietijoje iki XVI a. vidurio) ir fraktūros (nuo XVI a. pirmų dešimtmečių) šriftais spausdintose vokiškose gramatikose <u> (žodžio viduryje ar pabaigoje) ir <v> (žodžio pradžioje) vartoti kaip alografai.

Laikydamasis lotyniškosios abėcėlės kanono, raides <f>, <h> ir <x> Kleinas įtraukė į lietuvių abėcėlę, tačiau jas žymėjo skliausteliuose ir aprašė kaip lietuvių kalbos fonologinei sistemai svetimias, perimtas iš vokiečių ar lenkų (*KIC* 1654, p. 2), lietuviams sunkias ištarti, todėl ir rašyboje visai nereikalingas:

<f> = <p>	Grynai lietuviškuose žodžiuose niekada nerašoma, vartojama tik svetimžodžiuose, pvz.: <i>Fariſeuſas, Joſefas, affiera, harffa, figos</i> (<i>KIG</i> 1653, p. 6–7), nes vietoj [f] lietuviai taria [p]: <i>Farijeuſzas – Parijeuſzas, affiera – appera</i> (<i>KIC</i> 1654, p. 2).
<h> = <k>	Vartojama retai, nes lietuviai vargiai įstengia ją ištarti. Raidė kartais rašoma žodžio pradžioje ir tariama panašiai kaip graikų <i>spiritus asper</i> , pvz.: <i>hukis, hadina</i> . Žodžio viduryje rašoma tik svetimžodžiuose, pvz.: <i>Christus, Patriarcha, Ezechielis</i> . Tačiau jeigu šiuos žodžius užrašytume taip, kaip tariame, turėtų būti: <i>Kristus, Patriarka, Ezekeielis</i> (<i>KIG</i> 1653, p. 7; <i>KIC</i> 1654, p. 3).

žodžio šaknyje pozicijoje po lūpinių: „Visi be išimties lietuviai žodžius *spjauti, pjauti, bjaurus* ištaria su *j*. Vietoje girdimojo *j* rašyti *i* neturime nė mažiausio pamato. Kiekvienos kalbės rašyba turi su faktais taip elgtis, kaip patys jie reikalauja. Rašyti *spjauti, pjauti, bjaurus*, t. y. taip, kaip niekur niekas Lietuvoje netaria, yra ne mokslo, bet vadinamosios ‘Schulfuchserie’os’ darbas“ (Kazimieras Būga, „Dėl mūsų rašybos (rašybos mažmožiai)“, 1915; cit. iš: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 1, sudarė Žigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 391).

⁶ „*u verò manet & manere debet vocalis, nec praeter rei necessitatem in Consonantem abire; quemadmodum etiam apud Polonos u semper vocalis manet, & nunquam Consonantis naturam induit*“ (*KIC* 1653, p. 12); „Wie dann auch die heutige Deutschen *Critici* an stat des vorigen w ein u setzen in dergleichen Worten / als: *Frau / grau / für Fraw / graw*“ (*KIC* 1654, p. 9).

⁷ „*nec agnoscunt Vau, ut Latini, sed ejus loco, quoties opus est, w usurpant*“ (*KIC* 1653, p. 11–12); „kein *Vau* haben / sondern brauchen an dessen stat das *w*“ (*KIC* 1654, p. 8).

<x> = <ks> / <gs>	Kai kas klaidingai rašo <i>auxas, džauxmas, linxmijbe</i> , tačiau geriau vartoti <ks> arba <gs>: <i>linkfmybe, aukfjas, džaugfmas, džaukfmas</i> . Kleinas neaiškina skirtumo tarp fonetinio (<i>džaukfmas</i>) ir morfologinio (<i>džaugfmas</i>) rašymo principo (KIG 1653, p. 12; KIC 1654, p. 2–3).
-------------------	--

Raidė <q> nepateko net ir į abėcėlę. Gramatikos tekstus ji aprašyta pagal lotyniškos ir vokiškos abėcėlės tvarką:

<q> = <kw>	Lietuviai tokios raidės išvis nevartoja, vietoj jos rašo <kw>, pvz.: <i>kwieslys, kwepiu, kwápas</i> (KIG 1653, p. 10; KIC 1654, p. 8).
------------	---

Kleino laikais šie garsai dar nebuvo integruoti į lietuvių kalbos fonologinę sistemą. Didžiojoje Lietuvoje raidės <f>, <h>, <q> ir <x> vartotos nuo Daukšos raštų. 1737 m. Vilniuje išleista anoniminė lietuvių kalbos gramatika *Universitas Lingvarum Litvaniae* (ULL 1737) pagal lotynų ir lenkų alfabetų modelį įtraukė jas į abėcėlę, tačiau lietuviškuose pavyzdžiuose raidės <f> ir <h> visai nepasitaiko, o vietoj <q> ir <x> rašoma <kw> ir <ks>:

A a	n
b	o
ć	p
d	q
e	r
f	í s
g	t
h	u
i	w
k	x
l ł	y
m	z ź ż

Universitas gramatika darė įtakos lietuvių ortografinėi sistemai iki XIX a. (1829 m. Simonas Stanevičius gramatiką perleido).

Keturių „svetimų“ raidžių likimas lietuvių kalboje nebuvo nuspręstas iki XX a. Schleicheris jų visai neįtraukė į savo abėcėlę ir gramatiką: „vokiečių kalbos spirantų *ch, h, f* lietuvių kalboje nėra“⁸. Jis taip pat atsisakė raidės <w>, vietoj jos apibendrinamas ir lietuvių kalbos rašyboje įtvirtindamas <v>:

⁸ „[d]ie deutschen spiranten *ch, h, f* finden sich demnach nicht im litauischen“ (SchLGr 1856, p. 25).

⁹ „Die von uns befolgte schreibung der vocale ist, soweit es überhaupt die schrift erlaubt den laut genau wider zu geben, rein phonetisch“ (SchLGr 1856, p. 14).

¹⁰ „Der Hauchlaut *h* (spiritus asper) so wie die hauchbehafteten Con-

Il. 2. Lietuvių kalbos abėcėlė Schleicherio gramatikoje (SchLGr 1856, p. 24)

Pirmos akademinės lietuvių gramatikos autorius Schleicheris siekė preciziškai fonografiškai dokumentuoti pietvakarių aukštaičių tarmės skirtumus nuo žemaičių. Jo abėcėlė apima balses su kirčio ženklais (gravis žymi trumpą kirčiuotą balsį, akūtas – ilgą kirčiuotą), o rašyba remiama fonetiniu principu⁹. Išskyrus nosines balses, kuriomis Schleicheris įtvirtino etimologinę rašybą.

Frydrichas Kuršaitis (1806–1884) praktinėje gramatikoje *Grammatik der Littauischen Sprache* (Halle, 1876) taip pat atmetė „svetimas“ raides: „Gomurinio garso *h* (*spiritus asper*), kaip ir pučiamųjų priebalsių *f* (=ph) ir *ch* (=ch) nei lietuviai, nei latviai neturi. Svetimžodžiuose lietuviai dažniausiai verčia *f* į *p*, o *ch* į *k*“¹⁰: žr. il. 3.

Tačiau Kuršaitis „reabilitavo“ raidę <w>, o raides <q>, <v> ir <x> laikė nereikalingas ne tik lietuvių, bet ir vokiečių rašyboje: „Lietuvių kalbos abėcėlė yra beveik tokia pati kaip ir vokiečių. Joje tik trūksta gomurinio garso *h* (*spiritus asper*) bei pučiamųjų *f, ph, ch* ir vokiečių kalboje taip pat nereikalingų *q, v* bei *x*“¹¹.

Kazimieras Būga (1879–1924), rūpinęsis lietuvių kal-

sonanten *f* (=ph) und *ch* (=kh), aspiratae, fehlen dem Littauischen wie dem Lettischen ganz. In Fremdwörtern verwandeln die Littauer das *f* meistens in *p*, das *ch* in *k*, d. h. die aspirata in die entsprechende tenuis. Bsp.: Franzose verwandelt der richtige Littauer in *Prancūzas*, Christus in *Krijtus*“ (KGrL 1876, p. 22).

¹¹ „Das lit[tauische] Alphabet ist so ziemlich dasselbe wie im Deuts-

§ 30. Aufstellung des litt. Alphabets:

Buchstabe.	wie deutsch:	Aussprache.
a	.	a.
b	.	b.
c	.	z in „Zunge“.
d	.	d.
e	.	eh in „mehr“.
e	.	e od. ä etwa in „Meer“.
g	.	g (gelindes k’).
i	.	i.
j	.	j.
k	.	k.
l	.	l.
m	.	m.
n	.	n.
o	.	oh in „Ohr“.
p	.	p.
r	.	r.
f, s	.	ß in „heiß“.
t	.	t.
u	.	u.
w	.	w.
y	.	ih in „hier“.
z	.	f in „singen“.
z	.	gelindes sch’ wie frz. j in jardin.

Il. 3. Lietuvių kalbos abėcėlė Kuršaičio gramatikoje (KGrL 1876, p. 12)

bos purizmu ir ortografijos norminimu, priebalsius *f*, *h*, *x* [ch] vadino „garsais nebuvėliais“: „lietuviai neturi savo žodžių, kur būtų garsai *x* [...], *h* [...], *f*, *th* [...] ir kt. Garsus *x* ir *f* lietuvis visuomet pakeičia jų giminaičiais *k* ir *p*, o *h*, nieku nepakeisdamas, visai išmeta“¹². Svetimžodžiai, pasak Būgos, turį būti adaptuojami ir užrašomi atsižvelgiant į lietuvių kalbos fonetiką: *pabrikas*, *pilosophija*, *istorija*, *karakteris*, *kemija*, *prapesorius* (Būga 1918/1959, p. 498).

Kuršaitis, beje, kritikavo ir raidės <c> rašymą, siūlė ją keisti digrafu <ts>: „Lietuviška *c* žymi sandūrą *t + s*, todėl galima apsieiti ir be jos, juoba kad ji vartojama tik svetimuose, į lietuvių kalbą perimtuose žodžiuose, pvz.: *cùkorius* [...]. Kur *c* yra paveldėta, ir aš ją išlaikau, tačiau kitais atvejais, ypač prieš *a*, *o*, *u*, rašau *t/a*, *t/o*, *t/u*, kad užkirsčiau kelią klaidingam tarimui *ka*, *ko*, *ku*“¹³. Afrikatų rašymas lietuvių kalboje iki šiol liko nedėsningas: laikydami lotyniškos tradicijos dusliąją rašome

chen, nur fehlt darin *h*, der Hauchlaut (spiritus asper) und die Aspiraten *f* oder *ph*, *ch*, so wie die auch im Deutschen überflüssigen *q*, *v* und *x*“ (KGrL 1876, p. 12).

¹² Kazimieras Būga, „Keli mažmožiai del 'Ateities spindulių“, 1918; cit. iš: Kazimieras Būga, *Rinkiniai raštai*, t. 2, sudarė Zigmąs Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 496.

¹³ „Das littauische *c* bezeichnet eigentlich eine Zusammensetzung von *t + s* und könnte daher auch ganz entbehrt werden, zumal es auch überhaupt nur in fremden, in die litt[auische] Sprache aufgenommenen Wörtern vorkommt. z. B. in *cùkorius* (sprich: *tùkorius*) =

viena raide <c>, tačiau neturime unigrafinio atitikmens skardžiai <dz> (analogiškai <č> ir <dž>).

Į Mažvydo tradiciją afrikatas ir pučiamuosius garsus rašyti dviem raidėmis Mažojoje Lietuvoje grėžėsi po Kleino gramatikos išleista Kristupo Sapūno (Christoph Sappuhn, 1589–1659) ir Teofilio Šulco (Theophil Schulz, 1629–1673) gramatika *Compendium grammaticae Lithvanicae* (Karaliaučius: Friedrich Reusner, 1673). Joje raidės <f>, <h> ir <x> iš abėcėlės pašalintos, bet įtrauktos <j> ir <û>, o raidė <y> pagal lotynišką tradiciją nukelta į abėcėlės pabaigą:

a á a	n
b	o
c cž	p
d	r
e è e	s sž
g	t
i ï j	u u ù
k	w
l ł	y
m	z ž

XVIII a. lietuvių kalbos abėcėlė buvo pertvarkoma neįžymiai. Pagal Valtarkiemio teologo ir leksikografo Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) lotyniškame rankraštiniame traktate *Meletema sistens Linguam Lituanicam (Lietuvių kalbos meletema)* išsakyta principą *omnino loquendum cum vulgo, et sentiendum cum doctis* (RgM 1735, p. 92) vokiškai parašytame traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprung, Wesen und Eigenschaften (Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas)*, Karaliaučius: Johann Heinrich Hartung, 1745) samprotaujama apie raides <f> ir <h>: „pravartu palikti knygoje raidę F, kadangi lietuviai susiduria su vokiečių ir lenkų kalbomis ir jiems naudinga tą raidę žinoti“¹⁴. Taigi svetimės raidės praplečia lietuvių akiratį ir nėra reikalo jų atsisakyti. Be to, jos reikalingos, jeigu svetimžodžius norime užrašyti tiksliai.

XVIII a. antros pusės teologas ir gramatikas Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) abėcėlę pertvarkė dar kartą. 1791 m. išleistoje *Neue Littauische Grammatik (Naujoji lietuvių kalbos gra-*

Zucker [...] Wo dieses *c* althergebracht ist, da behalte ich es auch bei, in andern Fällen schreibe ich, besonders vor *a*, *o*, *u*, um der irrthümlichen Aussprache *ka*, *ko*, *ku* vorzubeugen, öfter auch *t/a*, *t/o*, *t/u*“ (KGrL 1876, p. 23).

¹⁴ „[v]eil Littauer auch in die Deutsche und Polnische Sprache zu sehen bekommen, und gut ist, daß es ihnen bekannt werde“ (RgB 1745, p. 79). Vertimas cituojamas iš: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, iš vokiečių ir lotynų kalbų vertė Vytautas Jurgutis ir Kazys Eigminas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 24), Vilnius: Vaga, 1986, p. 157.

matika, Karaliaučius: Gottlieb Lebrecht Hartung) jis teigia, kad naujųjų autorių ortografija esą sugadinta, todėl jos negalima pateisinti ir reikia grįžti prie didžiojo lietuvių kalbos reformuotojo Kleino¹⁵. Lietuvių kalbos gramatikai, pasak Orstermejerio, nesutaria, kiek gi raidžių reikia lietuvių kalbai¹⁶. Ostermejeris atsisakė perdėto diakritinių ženklų kiekio, todėl į jo abėcėlę nepateko ir nosinės raidės. Kleino pavyzdžiu jis galutinai sunormino raidę <é> ir į Kleino jai skirtą vietą atkėlė raidę <y>. Be to, įtraukė ir raidę <f>: „f vartojama tik svetimžodžiuose, dažniau Didžiojoje Kunigaikštystėje nei mūsų Lietuvoje. Tačiau ir pas mus girdime: *Friczus*, *Fylipaitis*, *Fraze*“¹⁷:

a	l
b	m
c	n
ć cz	o
d	p
e	r
è	í
f	ś
g	t
i	u
j	w
y	z
k	ż

Ostermejerio abėcėlė iš visų ligtolinių lietuvių kalbos alfabetų artimiausia dabartinei lietuvių kalbos abėcėlei. Ostermejerio oponentas, Mažosios Lietuvos kantorius, leksikografas ir gramatikas Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) atsizvelgė į Daukšos tradiciją ir savo *Anfangs-Gründe einer Litauischen Sprach-Lehre (Lietuvių kalbos pagrindai, Karaliaučius: Hartung, 1800)* abėcėlę pertvarkė iš naujo:

a, á, ą, à	n
b	o, ó, ô
c, cz	p
d	r
e, é, ę, è, ê, é	í, íí, s, ś

¹⁵ „Ich bin [darinnen, außer was innere Gründe der Sprache an die Hand geben,] den Alten, und besonders dem Klein, als dem großen Reformator in dieser Sache gefolget. Die Orthographie der Neuern ist verderbt, und kann auf keine Weise vertheidigt werden“ (ONLG 1791, p. XX).

¹⁶ „Die littauischen *Grammatici* sind über die Anzahl der Buchstaben nicht einig. Geht man der Natur der Sache nach, so möchten etwa folgende 26 herauskommen“ (ONLG 1791, p. 2).

¹⁷ „f wird nur gebraucht in fremden Wörtern, und da im Großherzogthum mehr, als in unserm Littauen. Indessen hört man doch auch bey uns *Friczus*, *Fylipaitis*, *Fraze*“ (ONLG 1791, p. 6).

¹⁸ „Die Litthausche Sprache muß ihre völlige *accentuation* haben / so wie die Griechische / im Fall man viel Unheil vermeiden wil. Doch

g	t
i, í, ì, î, y, j	u, ú, u, ù, û
k	w
l, ł	z, ź
m	

Milkus į abėcėlę įtraukė visus balsių su diakritiniais ženklais (graviu, akūtu ir cirkumfleksu) variantus, nes šie ženklai esą būtini rodikliai, padedantys išvengti tarties klaidų (*MLS* 1800, p. 7). Milkus rėmė dar XVIII a. pradžios filologinėje polemikoje dėl šnekamosios ir rašomosios lietuvių kalbos Jokūbo Perkūno jaunesniojo (Jacob Perkuhn der Jüngere, 1665–1711) traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift (Pagrįsta nuomonė apie dešimtį į lietuvių kalbą išverstų Ezopo pasakėčių ir jas įkvėpusį raštą, 1706)* išsakytą mintį, kad „lietuvių kalba turi būti kirčiuojama ištaisai, taip kaip graikų, jei norima išvengti aibės bėdų. Daugelis iš jų norėtų geriau rašyti ir kirčiuoti, tačiau jiems trūksta sugebėjimų“¹⁸. Tačiau Milkus nusprendė atsisakyti lietuvių kalbos fonetikai svetimos raidės <f>: „Lietuvių kalba iš tiesų neturi f“¹⁹.

XIX a. pradžioje daugiau diskusijų kėlė ne tai, kokią statusą suteikti lietuvių kalboje neįprastiems lotynų ar vokiečių kalbos fonografiniams ženklams, bet kokią tarmę pasirinkti kaip pagrindinę dar nesunormintai ir nekodifikuotai lietuvių rašomajai kalbai. Simonas Daukantas (1793–1864) siūlė žemaičių ir aukštaičių tarmių sintezę, o „probleminių“ raidžių patarė atsisakyti: „Lijtuwej Kalnienaj ir Žiamajtej ne tór tū stambiuiū ir smólkiuiū róbalsiū sawa kałboie: f h q x“ ([Simonas Daukantas,] *Abecieļa Lijtuwiū-kalnienū ir žiamajtiū kałbos*, Petropilie: K. Kraj, 1842, p. 7). Rašyboje taip pat ieškota ekonomiškesnių monografeminių atitikmenų. Kalbininkas Jonas Juška (1815–1886) studijoje *Kałbos Lėtuviszko lėzuw'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija* (Peterburgas, 1861) siūlė <w> keisti į <v>, o <cz> ir <sz> į čekiškos ortografijos variantus <č> ir <š>. Kalbininkas ir dialektologas Kazimieras Jaunius (1848–1908) analogiškai įvedė rašmenį <ž>, bet vietoj <č> rekomendavo rašyti <tš>, kad būtų išlaikyta pusiausvyra su <dž>²⁰.

möchten ihrer viel gut schreiben und *accentuiren* wollen / allein es fehlet ihnen am Vermögen.“ (*PWB* 1706, p. 23); cit. iš: *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift: Kritinis komentuos leidimas ir studija*, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 93.

¹⁹ „F, ist eigentlich im Littauischen nicht“ (*MLS* 1800, p. 3).

²⁰ Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrąjoje XIX a. pusėje. The Formation of Written Standard Lithuanian in the Second Half of the Nineteenth Century*, Chicago: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, p. 207 t.

Lotyniško šrifto spaudos draudimo Lietuvoje laikotarpiu (1864–1904) tiek lietuvių bendrinės kalbos, tiek jos ortografijos kūrimu bei norminimu rūpinosi Ragainėje ir Tilžėje leidžiami žurnalai *Auszra* (1883–1886), *Varpas* (1899–1905) ir *Tėvynės sargas* (1896–1904). Remiantis Schleicherio ir Kuršaičio gramatikomis, bendrinės lietuvių kalbos pagrindu buvo pasirinkta pietinių vakarų aukštaičių tarmė²¹. Ortografijos kodifikavimo problema tapo labai aktuali. 1895 m. Pranciškus Urbonavičius rašė *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje* numeryje (Tilžė): „[T]ada sulauksime vienokios raszybos, kada mūsų literatūros vadovai (profesorai) atsižadės tinginio, o iszdūs geras gramatikas“²². Toks „tingulio atsižadėjęs“ profesorius buvo Jonas Jablonskis (1860–1930), 1901 m. Tilžėje išleidęs *Lietuviškos kalbos gramatiką*, o vėliau su Būga derinęs fonografinį (rašoma atsižvelgiant į tarimą) ir istorinį-morfologinį (rašoma atsižvelgiant į žodžių etimologiją bei darybą) lietuvių kalbos rašybos principus²³. Jablonskio ortografija, o kartu ir abėcėlė, buvo oficialiai įtvirtinta 1919 ir 1922 (papildyta) m. *Lietuvių kalbos gramatikos* laidomis:

a	k
ą	l
b	m
c	n
č	o
d	p
e	r
ę	s
ė	š
f	t
g	u
h	ų

²¹ Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 226 t.

²² Cit. iš: Jurgita Venckienė, „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 24.

i	ū
į	v
y	z
j	ž

Jablonskis į standartinių raidžių inventorių įtraukė tik kelias raides su diakritiniais ženklais: nosines baltes <ą>, <ę>, <į>, <ų>, ilgąją nežemutinę <ė>, ilgąją <ū>, afrikatą <č>, pučiamuosius <š> ir <ž>. Raidės <f> ir <h> (taip pat atskiros pozicijos abėcėlėje negavęs digrafas <ch>) pateko „svečio teisėmis“: „vartojamos svetimiems žodžiams dar *f, h, ch*“²⁴, t. y. *filosofija* priartėjo prie originalo rašybos, bet pagal rašybos ekonomijos principą nutolo nuo galimos formos *philosophija*. Kleino nepripažinta lotyniškoji <v> tuo pačiu principu nusvėrė vokišką ligatūrinės kilmės raidę <w>. Lotyniškos raidės <q> ir <x> [ks/gš] dėl morfonologinės lietuvių kalbos rašybos tapo nereikalingos lietuvių ortografijoje, jų atsisakyta ir tarptautiniuose žodžiuose, ir lotyniškosios abėcėlės pagrindu rašomuose varduose (jiems pritaikytas fonetinės transkripcijos principas).

Apie 1995 m. mokslinėje, ilgainiui ir populiariojoje spaudoje vardus ir pavardes imta rašyti originalo rašyba, tokiu būdu grįžtant prie Apšvietos idealo, pagal kurią teisę į išsilavinimą ir į neiškraipytą informaciją turi visi socialiniai sluoksniai, ne tik išrinktieji. Tačiau 2007 m. gegužės 30 d. įstatymo projektu pamėginusios lietuvių kalbos ortografijoje rasti oficialią vietą raidės <x>, <q> ir <w> taip ir nebuvo priimtose. Tai, kas atrodo kaip lietuvių kalbos atvėrimas „žlugdančiai“ ir rašybą „demoralizuojančiai“ svetimai įtakai, iš tiesų gali tik apšviesti visuomenę. Ir užtikrinti, kad lotyniškas Didžiojo Kunigaikščio įvardijimas netaptų „magnus du[ch]“, bet liktų toks, koks ir turi būti – *Magnus dux*. ❧

²³ Dabartinė lietuvių kalbos rašyba, vadinama Jablonskio-Būgos kompromisu, oficialiai kodifikuota 1977 m.

²⁴ *Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija*, Kaunas: „Švyturio“ bendrovės leidinys, 21922; cit. iš: Jonas Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 185.